

**“Uluçay” Sosial-İqtisadi İnnovasiya Mərkəzi**

**COVID-19 və Sosial Demokratik Kapitalizmin yüksəlişi.**

**Şəki – Zaqatala Bölgəsi İşsizlik Analizi**

2020

Tural Yusifzadə

## 1. GİRİŞ VƏ İCMAL

- **Beynəlxalq İqtisadi Konyunktura**

2020-ci il 4 Noyabr tarixinə olan məlumatlara əsasən dünyada 47 milyondan çox yoluxma halı və 1 milyondan çox ölüm hadisəsi qeydə alınmışdır. Azərbaycan üçün bu göstəricilər 57 min yoluxma, 753 ölüm halı olaraq dərc edilmişdir.<sup>1</sup>

COVID-19 pandemiyasını iqtisadi təsirləri üzrə iki ssenari tətbiq edilmişdir. İki aylıq səyahət qadağaları müddəti və daxili tələbin kəskin azalması kimi təyin olunan ən yaxşı ssenari üzrə, qlobal Ümumi Daxili Məhsulun (ÜDM) pul itkisinin, təxminən 76,7 milyard ABŞ (-0.54%) dolları olması gözlənilir. Altı aylıq səyahət qadağaları müddəti olaraq təyin olunan daha pis bir ssenari üzrə isə, qlobal ÜDM-in təxminən 346,98 milyard ABŞ (-2.43%) dolları itirəcəyi təxmin edilir (Duffin, 2020). Və bu hadisə, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) tərəfindən 2008 maliyyə böhranındakı gerilmədən daha böyük olaraq xarakterizə edilir (IMF, 2020).

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, işgüzar gəlir itkilərinin (gəlir dəstək tədbirləri nəzərə alınmadan əvvəl), 2020-ci ilin ilk üç rübü ərzində (2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə) yüzdə 10,7 səviyyəsində və ya 3,5 trilyon ABŞ dolları həcmində azaldığını göstərir. Bu həcm, 2019-cu ilin ilk üç rübü üçün qlobal ÜDM-nin 5.5% -nə bərabərdir.<sup>2</sup> Azərbaycan üçün işsizlik həddi CEIC platformasının nəşrinə əsasən, 2020-ci ilin iyun ayında mart ayına nəzərən 4.91% -dən 6.46% -ə yüksəlmişdir.<sup>3</sup> Bu 6.46% -lik işsizlik göstəricisi, 2008-ci ildən etibarən qeydə alınmış ən yüksək həddir.

- **Sosial Planlamaya Tələb**

Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla əksər ölkələrdə dövlət sosializminin sona çatması (Sovet sisteminin dağılması) bazar iqtisadiyyatı və demokratik idarəetməyə aparan islahatların başlanğıcı idi. Ancaq bazar iqtisadiyyatının necə tətbiq ediləcəyini şərh etmək ölkələrdən-ölkələrə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişib (Hirt, 2015). İşsizliyin sıfır olduğu və

---

<sup>1</sup> Covid-19 statistikasi, ÜST, 4.11.2020, <https://covid19.who.int/region/euro/country/az>

<sup>2</sup> Covid-19 və işgücü statistikasi, BƏT, 4.11.2020, <https://ilostat.ilo.org/topics/covid-19/>

<sup>3</sup> Azərbaycan işsizlik statistikasi, CEIC, 4.11.2020, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/azerbaijan/unemployment-rate>

iqtisadiyyatın hər detalının planlandığı bir sistemdən, kapitalist sistemə keçmə səyləri əksər ölkələrdə qarışıq tipli bir sistem yaradıb. Bu sistemin iqtisadi planlamaya olan asılılığı isə yüksək səviyyədə qalmaqdadır, beləki, planlama əksikliyi olan “liberal” iqtisadiyyatlar ciddi işsizlik və yüksək ixracat həddləri ilə bağlı problemlərlə üzləşməkdədir.

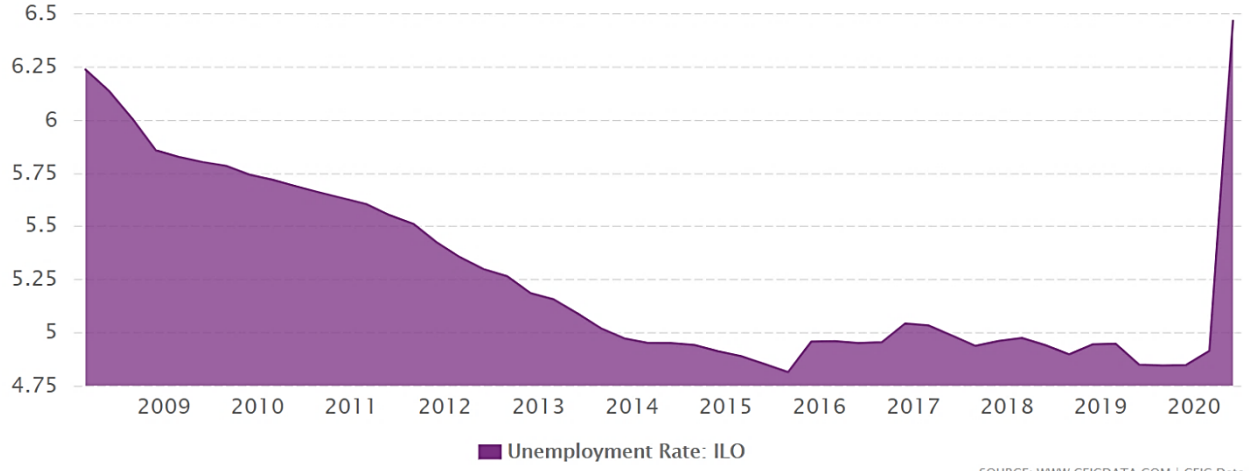
Sosial planlama post-sovet ölkələri xaricindəki ölkələr üçün də əhəmiyyət daşımaqdadır. COVID-19 pandemiyasının beynəlxalq iqtisadiyyata, xüsusilə də işsizliyə olan mənfi təsirləri, Sosial Demokratik Kapitalizm nəzəriyyəsinə olan marağı ciddi ölçüdə artırmışdır. Nəzəriyyə, günümüzdə qədər müvəffəqiyyətli şəkildə inkişaf edən kapitalist cəmiyyətlərin yüksəlmə uğurunu 4 əsas amildə görür. Bunlar, demokratik bir siyasi sistem, yaxşı ibtidai və orta məktəb, böyük bir sosial dövlət və məşğulluq təmin edən dövlət xidmətləridir (Kenworthy, 2019). Sonuncu amil olan məşğulluğu təmin etmə siyasəti, pandemiyanın yaratdığı işsizlik probleminin ən az iqtisadi zərərlə həll edilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məşğulluq təmin etmə siyasətinin ilk versiyası 1929 iqtisadi krizisində J.M.Keynes tərəfindən irəli sürülmüş və krizisin həllində uğurlu olmuşdur.

Bu siyasət notunda pandemiyanın Şəki – Zaqatala regionundakı işsizlik səviyyəsinə təsiri və sosial yardımlar analiz edilmişdir. Analiz üzrə Sosial Demokratik Kapitalizmin detalları açıqlanmış və region üçün tətbiq ediləbilmə imkanları araşdırılmışdır. Həm insan gücü, həm də maliyyə cəhətdən iqtisadi mənbə itkisinə səbəb olan işsizliyin, Davamlı İnkişaf Hədəfləri çərçivəsində minimuma endirilməsinə köməklik göstərəcək təklif planı hazırlanmışdır. Təklif planının hazırlanmasında Azərbaycan Respublikasının sosial planlama təcrübəsi diqqətə alınmışdır.

## **2. İŞSİZLİK VƏ ONUN TƏSİRLƏRİ**

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Operativ Qərargahın 2 Mart – 8 Sentyabr və 2 Noyabr tarixli aldığı qərarlar əsasında şəhərlərarası qeyri-ticari nəqliyyat vasitələrinin və o cümlədən Türkiyə Cümhuriyyəti və Pakistan xaric digər ölkələrlə hava nəqliyyatı vasitələrinin fəaliyyəti dayandırılmışdır. Bu qərar, ölkə iqtisadiyyatının Duffinin ikinci ssenarisinə əsasən analizini zəruri hala gətirir. Azərbaycan Statistika Komitəsinin Yanvar-Sentyabr ayları üzrə dərc etdiyi məlumatlara əsasən, ölkə üzrə keçən illə müqayisədə

qeyri-neft ÜDM-də 2.4%-lik, toplam ÜDM səviyyəsində isə 3.9%-lik azalma müşahidə olunur. Duffin statistikasından yola çıxaraq, rəsmi məlumatlara əsasən, pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsirinin dünya ortalamasının daha üstündə olacağı qaçınılmazdır.



Azərbaycan İşsizlik Səviyyəsi

SOURCE: WWW.CEICDATA.COM | CEIC Data

İqtisadi böyüklüklərin azalmasının ilk və kəskin təsiri işgücü bazarında hiss olunur. 2008 qlobal krizis dövründən daha yüksək olan işsizlik səviyyəsi bunun göstəricisidir. Pandemiyanın təsiri əsasən pərakəndə satış, turizm, əyləncə, xeyir və şər işlərinin idarəsi sektorlarında müşahidə edilməkdədir. Sadalanan sektorlar üzrə iqtisadi fəaliyyətin daralması isə bu sektorlardakı ixtisasız işçilərin (aşağı gəlirli) işdən çıxarılmasına səbəb olmaqdadır.<sup>4</sup> Açıqdır ki, pandemiyanın davam etdiyi müddət ərzində işsizlik səviyyəsi də artmağa davam edəcək.

İşsizliyin yüksəkliyi qısa müddət ərzində tələbdə ciddi daralmağa, uzun müddət ərzində isə istehsalda ciddi daralmağa səbəb olacaq və bu daralma ölkə iqtisadiyyatının böyüməsinə əngəl yaradacaq. Mexanizmdən anlaşıldığı üzrə işsizlik ölkə iqtisadiyyatını balansda tutan “görünməz əl”-dir<sup>5</sup> və bu səbəbdən göz ardı edilməməlidir.

<sup>4</sup> COVID-19 dövründə aşağı gəlirli ailələrə mənfi təsir xüsusilə kəskindir və bu təsir 1990-cı ildən bəri dünyada həddindən artıq yoxsulluğun azaldılması istiqamətində əldə olunan mühüm irəliləyişləri dayandırır (IMF, 2020).

<sup>5</sup> Görünməz əl termini ilk dəfə Adam Smith tərəfindən balanslayıcı faktor olaraq iqtisadiyyat ədəbiyyatına daxil olmuşdur.

Qısa müddətli təsirlərin aradan qaldırmasının ən sadə yolu az təminatlı ailələrə və ya işsizlərə edilən sosial yardımlardır.<sup>6</sup> Lakin sosial yardımların, qarşılığında əmək tələb etməyən strukturda olması, zəhmətsiz gəlir ideologiyasının yaranması və əmək gücünün kənarda qalması kimi iqtisadi mənbə israfına səbəb olmaqdadır. İsrafin qarşısına keçilmə və eyni zamanda sosial dəstəklərlə tələbin canlı tutulması, sosial planlamayı zəruri hala gətirir.

### **3. İŞSİZLİYİN HƏLLİ ÜÇÜN SOSIAL PLANLAMA**

Pandemiyanın dəyişdirdiyi modern sistemin bir tələbi olan işsizlik problemi həllinin, sərbəst bazar iqtisadiyyatında axtarılmayacağı göz qabağındadır. Bu həll yolu üçün dünyanın bir sıra ölkələrində sosial dövlət xərclərinin artırılması qərarlaşdırılsa da, bəzi ölkələrdə xüsusi sosial planlama ön plana çıxmaqdadır. Pakistan kimi ölkələr vəziyyətdən istifadə edərək, meşələrin qırılması, quraqlıq və mal-qara otlaqları ilə dağılmış ərazilərdə ağac əkmək üçün işsiz işçiləri işə götürdülər. İndiyə qədər Pakistanın sosial planlaması kifayət qədər uğurlu oldu - koronavirusun başlanğıcından bəri işçilər tutdan, akasiya və moringa ağaclarına qədər 30 milyon yerli fidan əkdilər. Məqsəd 2020-ci ilin sonunadək 50 milyon əkilmiş ağacın yetişdirilməsidir (Rosenberg, 2020). Pakistan həm ölkədəki yaşıl ərazi azlığı, həm işsizlik, həm də əmək israfı problemlərini tək və uğurlu bir sosial planlama ilə həll etməkdədir.

Pakistan təcrübəsindən yola çıxaraq, Azərbaycanda da işsizlik və onun yaratdığı əmək israfı problemlərinin həlli üçün sosial planlama təklifləri diqqətə alınmalıdır.<sup>7</sup> Azərbaycanda, sovet planlama təcrübəsi sayəsində, dövlət tərəfindən qəbul ediləcək bir sosial planın uğur qazanma ehtimalı olduqca yüksək olaraq dəyərləndirilməlidir.

#### **• ŞƏKİ – ZAQATALA REGIONU SOSIAL PLANI**

Birinci Mərhələ : Hüquqi infrastrukturun hazırlanması. Sosial plan üzrə işə alınacaq insanların minimum və maksimum yaş hədləri qanun tərəfindən müəyyən edilməlidir.

---

<sup>6</sup> Qısa müddətli təsirlərin həlli üzrə təkliflər üçün baxıla bilər : Tural Yusifzadə.(2020). Covid-19 Pandemiyasının İqtisadi Təsiri. Şəki: Uluçay.

<sup>7</sup> Üçüncü problemin nə olduğu isə regional analizlərlə ortaya qoyulmalıdır. Misal olaraq, Şəki – Zaqatala regionun coğrafi və əmək potensialı diqqətə alındığında sosial planlamanın hədəf problemi üç sektor üzrə cəmləşdirilməlidir. Bunlar, əkinçilik (pambıq), maldarlıq və meyvə (findıq-qoz, baramaçılığın ikişafı üçün tut) yetişdirilməsi sektorlarıdır.

Əlillik, ailə vəziyyəti və digər istisnalar təyin edilməli və bu istisnalar xaricindəki sosial yadıma müraciət edən insanlara yardım edilməsi dayandırılmalıdır.<sup>8</sup> Sosial yardım (sosial gəlir) aylıq əsasda məvacib olaraq plan işçilərinə verilməli, eyni zamanda keyfiyyətsiz işçiliyin məhdudlanması üçün sosial plandan əldə olunacaq gəlirin yarı hissəsi əmək sahibinə verilməlidir.<sup>9</sup>

İkinci Mərhələ : İnsan resurslarının idarəsi. Region Məşğulluq Komitəsi sosial yardım və ya sosial plan üzrə iş müraciəti edən insanları, əmək bacarıqlarına görə əkin, maldarlıq və ya meyvə plantasiyalarının salınması üzrə qruplaşdırılmalıdır. Bu qruplaşma üzrə, mövsüm amilləri və iş yükünün ağırlıq dərəcəsi diqqətə alınaraq sosial gəlir fərqlilikləri təyin edilməli və sektorlar arasındakı mövsümə bağlı iş dəyişimi elastik<sup>10</sup> planlanmalıdır.

Üçüncü Mərhələ : Kolxoz – Sovxoz yoxlama idarə sistemlərinin yenidən qurulması. Sosial plan çərçivəsində hər üç sektor üzrə sərmayə idarəsi, görülən işlərin yoxlanması və lazımi dövlət orqanları ilə əlaqənin davamlılığını təşkil edəcək Kolxoz - Sovxoz sistemi “şəffaf” olaraq yenilənməlidir. Bu sistem sosial plan məhsullarının bazar iqtisadiyyatı qaydaları üzrə satışını və əldə edilən gəlirin paylaşdırılmasını həyata keçirməlidir.

Planın yekunu : Plan üzrə, pambıq tarlalarının, qoz-fındıq, meyvə-tərəvəz sahələrinin artması və bu sahələr üzrə qlobal bazara ixracatın artması, maldarlığın regionun tələblərinə cavab verə biləcək səviyyəyə yüksəldilməsi, işsizlik probleminin modern bazar qaydaları altında minimuma endirilməsi və regionun iqtisadi fəaliyyətlərinin (pul dövriyyəsi və ona bağlı ÜMD) artması gözlənilir.

Sosial planın uğurlu davam etməsi halında, ölkədəki kənd təsərrüfatı sektorunda keyfiyyətin artması, qlobal bazara satışın artması kimi dəyişikliklər yaranacaq. Bu dəyişiklikləri sadəcə işsizlik, əmək israfı, kənd təsərrüfatı probleminin həlli olaraq görməmək, ölkə iqtisadiyyatına da gəlir gətirici plan olaraq görmək lazımdır. Sosial planın son, dördüncü

---

<sup>8</sup> Bu qanun insanların əmək sərf etmədən yardım alma fərsətini yox edəcək və ehtiyacı olan insanların sosial plan çərçivəsində işlə təminatını sürətləndirəcək.

<sup>9</sup> Əldə olunacaq gəlirin geridə qalan qismi isə sosial planın maliyyatını qarşılamaq və planın əhatə dairəsinin genişləndirilməsində istifadə edilməlidir.

<sup>10</sup> Misal olaraq, qış aylarında əkinçiliklə məşğulluğun azalması səbəbiylə, bu sektordakı işçilərin istəkləri daxilində digər sektorlara köçürülməsi əməliyyatı maneəsiz planlanmalıdır.

mərhələsi, gəlir gətirici “əlavə məqsəd”-in inkişafı üçün texnoloji kənd təsərrüfatını təklif edir. Bu təklif kənf təsərrüfatı sahəsində elmi araşdırmaları dəstəkləyir.

## İstinadlar

Duffin, E. (2020, June 18). *Forecasted monetary global Gross Domestic Product (GDP) loss as a result of COVID-19 in 2020, by scenario*. Retrieved from Statista:

<https://www.statista.com/statistics/1102971/covid-19-monetary-global-gdp-loss-scenario/>

Hirt, S. (2015). *Planning During Post-Socialism*. Elsevier.

IMF. (2020). *World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown*. IMF.

Kenworthy, L. (2019). *Social Democratic Capitalism*. Oxford University Press.

Rosenberg, L. (2020, April). *During the Pandemic, Unemployed Workers in Pakistan Have Been Hired to Plant Trees*. Retrieved from Greenmatters: <https://www.greenmatters.com/p/pakistan-unemployed-workers-planting-trees>